

UN DISCURS EN ARAGONÈS

per Xavier Renedo

Un dels passatges més discutits i, fins a un cert punt, més sorprenents del *Llibre dels fets* és el discurs que l'infant Pere adreça al seu pare en un acte de reconciliació que posa fi a un estira-i-arrotonsa entre tots dos que feia mesos que durava. El que sorprèn és que les paraules de l'infant siguin en llengua aragonesa, i no en català, que d'entrada sembla que és la llengua que devien fer servir per relacionar-se pare i fill. El propòsit d'aquesta nota és fer una sèrie d'observacions sobre els parlaments en llengües estrangeres que hi ha escampats pel llibre del rei, i per aclarir si l'infant Pere va parlar de debò en aragonès en l'acte de reconciliació.

D'entrada cal dir que en el *Llibre dels fets* és molt corrent posar en boca dels personatges estrangers frases en la seva pròpia llengua. Recordem, per exemple, les paraules plenes de fatxenderia que Guillem de Boí adreça en aragonès a Elionor de Castella mentre plora en el palau de la Suda (§22); la frase brevíssima que un cavaller sarraí diu en àrab a la batalla de Santa Ponça (§68); els crits d'ànim del rei de Mallorca als seus homes quan les tropes cristianes estan a punt d'entrar dins de la ciutat (§85); les frases en mossàrab, o en aragonès, d'uns sarraïns de Peníscola (§184); les paraules en castellà que adreça el rei Alfons X al seu sogre (§480); els discursos amb paraules occitanes de diverses autoritats municipals de Montpeller (§296-301); els parlaments en francès de N'Evert de Vallery, ambaixador del rei de França en el concili de Lió (§534), i les frases en elogi del rei posades en boca d'alguns 'franceses' no identificats durant aquest mateix concili (§535). Tot i que també es podrien citar molts de casos en què es donen en català les intervencions de personatges estrangers, el cert és que en el *Llibre dels fets* aquest fenomen és molt freqüent.

Arbitrarietat o versemblança?

Sovint s'han interpretat aquests episodis com, per dir-ho en paraules de M. de Riquer, una mostra de la 'pruïja de versemblança' que dona 'color i varietat' a la prosa del *Llibre dels fets*. A. Badia i Margarit, però, després d'haver estudiat bona part d'aquests passatges, va arribar a una conclusió ben diferent. Segons Badia i Margarit, el que caracteritza la major part d'aquests episodis és l'arbitrarietat tant en la selecció dels personatges que

parlen d'altres llengües com en la tria de les paraules, o en el respecte a la gramàtica d'aquestes llengües. Ras i curt, segons Badia, no hi ha criteris clars ni coherència en l'ús de llengües estrangeres.

És cert que, com assenyala Badia i Margarit, en el *Llibre dels fets* sovint només trobem un pastitx format per una combinació d'unes poques paraules i d'alguna forma verbal estrangera enmig d'un discurs en gran mesura català tant en el lèxic, com en la morfologia o la sintaxi. Dit d'una altra manera, sovint els termes estrangers només donen una nota de vitalitat i de versemblança a les paraules d'un personatge estranger. Em sembla, però, que amb aquestes poques paraules Jaume I en fa prou per injectar 'color i varietat' i un toc de verisme, i de vegades fins i tot de dramatisme, a les escenes. Les frases en àrab en moments culminants d'una batalla, o les paraules en aragonès de Guillem de Boí a la reina Elionor en el palau de la Suda, em sembla que són un bon exemple en aquest sentit.

Cal tenir en compte, a més, que la còpia més antiga que tenim del *Llibre dels fets* és del 1343, és a dir és una setantena anys posterior a la composició de l'obra. Com és sabut, els copistes medievals de vegades s'equivoquen i ho fan amb una mica més de freqüència quan escriuen en una llengua que no és la seva i que, per tant, no devien dominar. És molt possible, per tant, que en els primers estadis de la transmissió manuscrita del *Llibre dels fets* el castellà, l'occità o el francès d'algun dels seus personatges fos més correcte que no ho és ara. Fins i tot és possible que hi hagués més presència d'aquestes llengües i que amb el pas del temps algunes paraules i formes verbals estrangeres s'haguessin anat catalanitzant amb la col·laboració involuntària dels copistes.

Crec, doncs, que cal interpretar aquests passatges com ho fa M. de Riquer, és a dir com una afirmació de la pruija de versemblança de Jaume I. Un tret que també apareix, tot i que amb un mostrari lingüístic més reduït, en les cròniques de Bernat Desclot i de Ramon Muntaner i fins i tot en alguns exemples de Francesc Eiximenis i de Vicent Ferrer. En el *Llibre dels fets* tenim un ventall amplíssim d'intervencions, que van de l'occità al francès, de l'aragonès al castellà o de l'àrab a, com ha demostrat fa poc J.M. Pujol, l'italià.

Del 'sobrino' a la 'còfia de Déu'

No hi ha, doncs, incoherència ni arbitriietat en els discursos on personatges estrangers usen una curiosa i acolorida barreja de català i de la seva pròpia llengua. En el *Llibre dels fets* tots els personatges, no només el rei, es defineixen per les seves obres i també per les seves paraules. Jaume

I, narrador més escrupolós del que de vegades s'ha tendit a creure, intenta, per una banda, donar versemblança lingüística al seu relat i autonomia als seus personatges. Per altra banda, alhora també intenta reflectir sobre el paper, o el pergami, els seus propis records. No oblidem que Jaume I era present en gairebé totes les escenes en què hi ha diàlegs d'aquesta mena. I no oblidem tampoc que sovint se sol tractar, com passa en la reconciliació del rei amb l'infant Pere, d'escenes de forta càrrega dramàtica.

Només hi ha, em sembla, una escena en què és molt probable que Jaume I no hi estigués present. Es tracta de l'episodi en què el rei de Mallorca, quan els cristians comencen a travessar la muralla de la ciutat, crida als seus homes damunt d'un cavall blanc: «*Roddo!*, que vol tan dir com *Estar!*» (§85). És difícil que Jaume I, o que algun dels seus homes, pogués arribar a sentir aquestes paraules, que es devien pronunciar, si és que mai es van pronunciar, lluny de les línies cristianes. Podria tractar-se, doncs, d'una llicència diguem-ne poètica per donar versemblança al seu relat dels fets. Si fos així, seria l'excepció. En tots els altres casos el rei era present en les escenes que evoca i que crec que intenta reproduir amb quatre detalls ben triats, entre ells detalls de caràcter lingüístic.

Hi ha un episodi del *Llibre dels fets* que poques vegades es cita i que em sembla que només es pot interpretar en aquesta línia. En ple setge de València, Jaume I es dirigeix, de nits, des de Borriana al campament del Puig per intervenir en una batalla que sembla imminent, i que s'endevina decisiva, però que al final no arriba a tenir lloc. A l'alba, el destacament del rei s'atura per confessar-se, oir missa i combregar, el ritual propi abans de les grans batalles. Després de la missa s'acosta al rei Fortuny López de Sádaba, un cavaller aragonès molt valent, per preguntar-li en català «Què us sembla que serà vui?» (§224), és a dir per demanar-li quin creu que serà el resultat de la batalla que s'acosta. El cavaller aragonès fa la pregunta en català, potser perquè sabia parlar bé en català. De tota manera, Jaume I acaba recorrent a la llengua aragonesa per caracteritzar amb un sol tret la manera de ser, i de parlar, d'aquest cavaller quan indica que «deia a tot hom que amava *sobrino*», és a dir tenia tendència a tractar de 'sobrino' totes les persones que s'estimava. El valor del cavaller aragonès es posarà de relleu poc després, però la seva bonhomia es posa de relleu de seguida, ja que el diàleg entre tots dos s'acaba amb Fortuny López abraçant-se amb el rei. Es tracta, un altre cop, d'una escena de gran dramatisme —els prolegòmens del que sembla que ha de ser una batalla decisiva— en què, tot i que el diàleg es en català, es caracteritza un personatge per una paraula que sol dir sovint en aragonès i per l'abraçada amb què es fon amb el rei mentre potser li deia 'sobrino' a cau d'orella.

En la *Vida de sant Lluís* de Joinville hi ha una escena molt i molt similar a la que estem comentant. Enmig d'una dura batalla de l'exèrcit cristià contra els turcs, ja en plena campanya d'Egipte, Joinville es troba al costat del comte de Soissons, que li diu unes paraules tan divertides com sorprenents:

El bon comte de Soissons, en aquell moment de la batalla, feia broma amb mi i em deia: «Senescal, deixem cridar aquests bastards que, per la còfia de Déu! —així és com ell jurava— vós i jo encara tindrem temps de parlar d'aquest dia a la cambra de les dames!».

El comte de Soissons no parla en aragonès, o en català, sinó en francès, però, com Fortuny López de Sádaba, destaca tant pel seu valor com per la seva curiosa manera de parlar, tan típica d'ell que en un document d'arxiu escrit per aquells mateixos anys se li dona el sobrenom, com va fer notar Jacques Monfrin, el de “la còfia de Déu”. Potser algun dia apareixerà algun document d'arxiu semblant relacionat amb Fortuny López de Sádaba, identificant-lo com aquell cavaller que anomenava ‘sobrino’ a tota la gent que s'estimava. Mentrestant en tenim prou amb el testimoni de Jaume I, atent a les maneres de parlar de cadascú i amatent a consignar-les per escrit en el seu llibre. És el realisme del *Llibre dels fets*, fruit de la capacitat d'observació i de la memòria del rei, una memòria capaç de retratar un personatge o l'atmosfera d'una escena amb quatre detalls ben triats.

De l' ‘avuelo’ a l'infant Pere

Fortuny López de Sádaba parla en català, tot i ser de parla aragonesa. Potser parlava prou bé el català, o potser Jaume I va considerar que n'hi havia prou amb el detall del ‘sobrino’ per caracteritzar-lo. Tant en un cas com en l'altre, res de sorprenent. Tampoc no té res de sorprenent que el castellà sigui, amb alguns catalanismes incrustats, la llengua d'un diàleg entre el rei En Jaume i Sanxo de Castella, el seu nét:

E nós demanam a Don Sanxo denant tots: —Don Sanxo, vós volets ésser cavaller de Don Ferrando?

E ell dix: —Avuelo, lo que vos en querees en quero jo.

E nós dixem: —Doncs, açò en queremos nos: que vos, que prendades cavalleria de vostre padre e no d'otro omne.

E él dix: —Senyor, plaç-me e fer-lo he como vos queraes e como vos conseylades (§496).

En terres castellanés Jaume I parla amb el seu nét, fill d'Alfons X de Castella i de Violant d'Aragó, la seva filla. Sanxo és un príncep castellà, tot i que de mare catalana, i educat en castellà. És normal, doncs, que el diàleg entre ‘avuelo’ i nét fos en castellà i que, en la seva recerca de la versemblança, es reculli en aquesta llengua en el *Llibre dels fets*.

(D'aquesta manera, el rei a qui Fortuny López potser havia tractat de 'sobrino' és tractat d''avuelo' per un dels seus néts. Jaume I podia ser tot un avi amb els seus néts, però també un bon narrador, amb l'oïda fina per captar i reproduir —o reinventar— els detalls més significatius d'un diàleg).

L'idioma de reconciliació de l'infant Pere.

El que no és, d'entrada, tan normal és que el discurs de reconciliació de l'infant Pere, després de tots els problemes entre pare i fill i entre l'infant i el seu germanastre, sigui en aragonès. Ferran Soldevila, en les notes a la seva edició del *Llibre dels fets* i en altres estudis seus, es va negar sempre a acceptar que les paraules de l'infant Pere s'haguessin pogut pronunciar en aragonès en el seu context original. Va reconèixer que la informació que es dóna de la reconciliació entre el rei i el seu fill coincidia amb d'altres documents i que, per tant, era digna de fe. Només negava validesa al discurs en aragonès. Per F. Soldevila, que la declaració consti en aragonès en el llibre del rei no vol pas dir que es fes en aragonès, sinó que l'escrivà que la va transcriure ho va fer en aquesta llengua i de la seva relació escrita va passar al *Llibre dels fets*.

Tot i l'immens respecte que sento per l'obra de F. Soldevila, i tot que no acabo d'entendre per què l'infant Pere no va parlar en català, he de confessar que en aquest punt no hi estic d'acord. Crec que la lògica del relat i la de tot el *Llibre dels fets* ens obliga a acceptar que a la cerimònia de reconciliació l'infant Pere va parlar en aragonès. Si no fos així, seria l'únic personatge del *Llibre dels fets* que parla amb una llengua que en realitat no va fer servir i es violaria la 'pruïja de la versemblança' del llibre. És versemblant que el cavaller musulmà de Santa Ponça i el rei de Mallorca parlin en àrab, que Guillem de Boí ho faci en aragonès, o que Jaume I i Sanxo de Castella, el seu nét, parlin en castellà entre ells.

Reconec que d'entrada pot semblar inversemblant que l'infant Pere s'adrexi al rei en aragonès, però, malgrat tot, em sembla més prudent buscar una interpretació més respectuosa amb el text del *Llibre dels fets*, i, mentre la busquem sense acabar de trobar-la, continuar donant fe al testimoni i a les paraules del rei. Amb l'esperança que algun dia arribem a resoldre aquest problema, proposo, a tall d'hipòtesi, una via per explorar.

Potser caldria estudiar els aspectes jurídics de la reconciliació. Es tracta d'un acte públic: quan l'infant Pere arriba a Xàtiva disposat a refer les relacions amb el seu pare, Jaume I el convida a anar a descansar i a deixar l'acte de la reconciliació per l'endemà. L'infant, però, ho vol fer de seguida

i reclama que es convoquin d'immediat tots els cavallers i totes les autoritats de la vila per fer de testimonis de l'acte. «Quan tots foren venguts», l'infant comença a parlar. És molt possible que, entre les autoritats de la vila o de la cort presents a la cerimònia, hi hagués un notari, cridat per prendre acta de la reconciliació. També és molt possible que, com suggeria F. Soldevila, el notari redactés l'acta en aragonès, però no pas traduït del català les paraules de l'infant, sinó respectant la llengua original del seu discurs. Dit d'una altra manera, les paraules de l'infant no formen part d'una conversa privada entre pare i fill, que és molt probable que s'hagués produït en català, sinó d'un acte públic d'una transcendència considerable on, per alguna raó que se'ns escapa, es va fer servir l'aragonès. Potser seguint aquest fil resoldrem el problema. Mentrestant, més val que donem fe al testimoni del rei, que, sense necessitat de recórrer a fonts escrites, evoca una escena que feia poc temps que havia tingut lloc i que devia tenir molt fresca en la seva memòria. Devia tenir, per tant, també molt viu el record de les paraules que el seu fill li havia dirigit en aragonès.

© Xavier Renedo